

Korporatsioon Sororitas Estoniae

ALAEALISTE ERILISE KRIMINAALÕIGUSLIKU KOHTLEMISE ARENG EESTIS

Rebasereferaat

reb! Sigrít Jaago

Magister referendi: ksv! Melany Kuldsaar

Tallinn

2024

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. ÕIGUSLIK RAAMISTIK EESTIS PERIOODIL 1918-1940	4
1.1 Eesti Vabariigi kriminaalseadustiku loomine	4
1.2 Alaealiste kriminaalvastutuse sätted Eesti Vabariigi kriminaalseadustikus	5
2. ALAEALISTE KRIMINAALVASTUTUS NÕUKOGUDE OKUPATSIOONI AJAL	8
3. ALAEALISTE KRIMINAALVASTUTUS TAASISESEISVUNUD RIIGIS	11
4. ALAEALISTE KARISTUSÕIGUSE REFORM	14
KOKKUVÕTE	16
KASUTATUD KIRJANDUS	17

SISSEJUHATUS

Üldise kuritegevuse vähendamisel on oluline piirata ka alaealiste kuritegevuse kasvu, mis on täisealiste kuritegevuse kasvubaasiks. Selleks on kasutatud mitmeid viise, kuid tähtsa osa on säilitanud siiski kriminaalõiguslik tegevus.¹ Pärast esimest maailmasõda hakati Euroopas omaks võtma XIX sajandi lõpul levima hakanud sotsiaaliiklikke vaateid ning jõuti tõdemuseni, et alaealisi ei tohi käsitada kui täielikku vaba tahet valdavaid väikesi täiskasvanuid.² Neil on piiratud võime saada aru oma käitumise ühiskonnaohtlikust iseloomust ning ette näha oma teo kõikvõimalikke tagajärgi.³ Kriminaalõigusesse ilmus ühe olulise asjana alaealiste eriline kriminaalõiguslik kohtlemine.⁴ Eeltoodust tulenevalt ongi käesoleva referaadi eesmärk välja selgitada, millisel määral on Eestis eri aegadel kehtinud seaduste kohaselt arvestatud alaealiste erilise kriminaalõigusliku kohtlemisega.

Rebasereferaat koosneb sissejuhatusest, neljast sisulisest peatükist ning kokkuvõttest. Esimene peatükk annab ülevaate 1918.a iseseisvunud Eesti Vabariigi kriminaalseadustiku kujunemisest ning selles sätestatud alaealiste erilise kriminaalõigusliku kohtlemise nõuetest. Teine peatükk käsitleb alaealiste kriminaalvastutust puudutavaid sätteid nõukogude võimu poolt kehtestatud kriminaalseadustes, eelkõige Eesti NSV kriminaalkodeksi ja kriminaalprotsessi kodeksi järgi. Kolmas peatükk võtab vaatluse alla taasiseseisvunud Eesti Vabariigis kehtestatud seadused ja alaealiste kuritegevusele reageerimise korra ning neljas peatükk 2018. aastal jõustunud muudatused seoses karistusõiguse reformiga. Alaealiste erikohtlemine kriminaalmenetluses ei ole olnud iseenesest mõistetav ning nende suhtes on kohaldatud kriminaalvastutust sarnaselt täisealistele. Erikohtlemise vajaduse teadvustamine ja mõistmine on ajaga suurenenud ning seetõttu on paslik vaadata, millised arengud ilmnevad eri aegadel kehtinud kriminaalseadustes.

Referaadi koostamiseks on kasutatud erinevatel perioodidel kehtinud seadusi ja nende kommenteeritud väljaandeid. Näiteks 1929.a kriminaalseadustiku kommentaarid või Eesti NSV kriminaalkodeksi ja kriminaalprotsessi kodeksi. Lisaks on kasutatud mitmeid Eesti õigusteadlaste poolt koostatud artikleid, milles on käsitletud alaealiste kriminaalõiguse arengut ning alaealiste kriminaalvastutust eri aegadel kehtinud seaduste kohaselt.

¹ Saarsoo, H. Alaealiste asjade komisjonist alaealiste kohtuni. – Tartu Ülikooli toimetised. Kriminaaljuristika küsimusi. Õigusteaduslikke töid. Tartu 1990, lk 58.

² Ginter, J., Sootak, J. Alaealiste kriminaalõigus – lõpuks ka Eesti variant. – *Juridica* 1998/4, lk 181-186.

³ Nigola, K. Karistuse individualiseerimisest (NSV Liidu Ülemkohtu ja Eesti Vabariigi Ülemkohtu avaldatud kohtupraktika põhjal). - Tartu Ülikooli toimetised. Kriminaaljuristika küsimusi. Õigusteaduslikke töid. Tartu 1990, lk 43.

⁴ Sootak, J. Veretasust kriminaalteraapiani. Peatükke kriminaalõiguse ajaloost. Tartu 1994, lk 109.

1. ÕIGUSLIK RAAMISTIK EESTIS PERIOODIL 1918-1940

1.1 Eesti Vabariigi kriminaalseadustiku loomine

19. novembril 1918.a oli noor Eesti Vabariik sunnitud vastu võtma seaduse „Ülemineku aja kohta“, millega tunnistati vabariigis toimivateks järgmised kriminaalseadused: 1845.a nuhtlusseadustik, 1864.a Rahukohtu nuhtlusseadus ning 1903.a uus nuhtlusseadustik.⁵ 1845.a nuhtlusseadustik oli Venemaa esimene süstematiseeritud kriminaalõiguse normide kogu, mille ametlik pealkiri oli „Kriminaal- ja paranduslike karistuste seadustik“, kuid eestikeelses kirjanduses on seda nimetatud lihtsalt nuhtlusseadustikuks.⁶ Vana nuhtlusseadustik oli tugevate feodaalsete sugemetega ning säilitas kodanike kriminaalõigusliku ebavõrdsuse.⁷ Lisaks oli see keerulise ülesehitusega, halvasti süstematiseeritud ja juriidilises mõttes mahajäänud. Nuhtlusseadustikule lisandus 20. novembril 1864.a Rahukohtu nuhtlusseadustik, millega sätestati karistused vähem tähtsate süütegude ja üleastumiste eest.⁸ Vajadus kaasaegsema kriminaalseadustiku järele tõi kaasa kriminaalõiguse reformi, mis realiseerus niinimetatud uue nuhtlusseadustiku väljatöötamisega.⁹ Uue nuhtlusseadustiku eesmärgiks pidi olema nuhtlusseadustiku ja Rahukohtu nuhtlusseadustiku väljavahetamine, kuid seda ei kehtestatud kunagi tervenisti, vaid osaliselt mitme eri aktiga.¹⁰ Vene keisririigis kehtinud seadusi tuli iseseisvunud Eesti Vabariigis kasutada kuni oma seadusandluse väljatöötamiseni.¹¹

Eesti rahvuslased jõudsid veendumusele, et iseseisvunud Eesti Vabariigis kehtima jäänud Vene kriminaalseadused ei vasta riigis toimunud muutustele ning olulise puudusena märgiti seadustike venekeelsust. Kuivõrd kehtima jäänud nuhtlusseadustik oli oma sisu poolest vananenud ega vastanud paljuski Eesti riigi oludele, siis tekkis vajadus eestikeelse kriminaalseadustiku järele.¹² Eesti Vabariigi kriminaalseadustiku väljatöötamiseks kaaluti mitmeid variante, kuid otsustati siiski Vene 1903.a uue nuhtlusseadustiku kasuks, sest see tagas teatud õigusliku järjepidevuse.¹³

⁵ Ambach, G. Eesti kriminaalõiguse arenguteed. Kolmveerand sajandit esimese kriminaalseadustiku vastuvõtmisest. – *Juridica* 2004/III, lk 151.

⁶ Kivistik, O. Kohtuniku ees seisab kaks jumalat, kaks õigust ja kibe tarvidus ühte kui teist ehk mõlemaid korraga teenida. – *Juridica* 2012/3, lk 169-170.

⁷ Sootak, J. Mis on Eesti kriminaalõigus? – Tartu Ülikooli toimetised. Kriminaaljuristika küsimusi. Õigusteasutuslikke töid. Tartu 1990, lk 6.

⁸ Kivistik, O., lk 170.

⁹ Sootak 1990, lk 6.

¹⁰ Kivistik, O., lk 170-171.

¹¹ Tammela, M-L. Unistus Eesti Sahhalinist: karistusseadustiku reform, sunnitöö ja Kesselaiu saar 1920. aastate debattides. – *Tuna* 2021/1, lk 38.

¹² Ambach, G., lk 152.

¹³ Sootak 1990, lk 7.

Esimene Riigikogu avaldas 29. juulil 1921.a soovi töötada Vene 1903.a uus nuhtlusseadustik ümber ning kehtestada see eesti keeles.¹⁴ 1. märtsil 1922.a moodustas Vabariigi Valitsus praktiseerivatest juristidest ja parlamendisaadikutest komisjoni ning 1923.a andis loodud komisjon uue kriminaalseadustiku kava trükis välja. 1925.a algul esitati see parlamendile arutamiseks ning arutelud kehtsid kuni 1929.a. Kriminaalseadustik (KrS) võeti vastu 26. märtsil 1929.a, kuid see hakkas kehtima alates 1. veebruarist 1935.a.¹⁵ Sisuliselt oli tegemist Vene 1903.a uue nuhtlusseadustikuga, kuid Eestile kui demokraatlikule rahvusriigile kohandatud variandiga.¹⁶ Eesti Vabariigi kriminaalseadustik koosnes üld- ja eriosast, millest viimane oli detailselt liigendatud. Tervikuna oli loodud seadustik mõneti kasuistlik ja detailne, kuid seejuures igati kaasaegne ja demokraatlik kriminaalseadus.¹⁷

1.2 Alaealiste kriminaalvastutuse sätted Eesti Vabariigi kriminaalseadustikus

Enne Eesti Vabariigi kriminaalseadustiku loomist kehtinud nuhtlusseadustiku kohaselt algas kriminaalvastutus 10 eluaastast ning alaealiste kriminaalvastutuse küsimused lahendati üldise karistusõiguse alusel.¹⁸ Kohtuministeriumi nõunik Karl Saarmann, kes kuulus kriminaalseadustiku eelnõu väljatöötamise erikomisjoni, esitas uue nuhtlusseadustiku ümbertöötamise ühe printsiibina, et alaealised tuleb süüvõimelisteks arvata 14 aasta vanusest.¹⁹ Eesti Vabariigi kriminaalseadustiku järgi algas kriminaalvastutus siiski 12 aasta vanuselt.²⁰

Alaealistega seonduvalt tuli komisjonil leida lahendus nende kriminaalvastutusele ja eriabinõude kohaldamisele. Uude seadustikku tuli sisse viia ka kindlustusvahendid, mis muuhulgas nägid ette süüdivate kui ka süüdimatute alaealiste paigutamise parandusasutusse või vangimaja eriruumidesse järelevalve alla.²¹ Põhikaristuse alusel liigitati süüteod kriminaalseadustikus ähvardava karistuse alusel kolme kategooriasse: rasked kuriteod – karistatavad surmanuhtluse ja sunnitööga, kuriteod – karistatavad vangimajaga ning üleastumised – töid kaasa aresti või rahatrahvi.²² Lisaks põhikaristustele olid seadustikus sätestatud ka asekaristused ning karistuste kõrval esinesidki sanktsioonidena ka

¹⁴ Ambach, G., lk 154.

¹⁵ Sootak 1994, lk 117-118.

¹⁶ Sootak 1990, lk 7.

¹⁷ Sootak 1994, lk 119.

¹⁸ Ginter, J., Sootak, J. Alaealiste karistusõiguse reform Eestis: materiaalõigus, menetlus ja sotsiaaltöö. – *Juridica* 2019/3, lk 205-206.

¹⁹ Ambach, G., lk 154.

²⁰ Ginter, Sootak 2019, lk 206.

²¹ Ambach, G., lk 154.

²² Sootak 1994, lk 118.

kindlustusvahendid. Asekaristused kohaldasid teatavatel seaduslikel eeldustel põhikaristuse asemel ning kindlustusvahendite puhul oli tegemist selliste õiguslike tagajärgedega, mis pandi kriminaalkohtu poolt süüteo toimepannud süüdlasele kui ka mittesüüdlasele tulenevalt toimepanija isikust. KrS § 55 sätestas alaealiste asekaristustena vangimaja ja manitsuse ning kindlustusvahenditena parandusasutuse ja vastutusliku valve või vangimaja eriruumid, kui parandusasutusi ei olnud või nendes polnud ruumi. Parandusasutusse määrati alaealine kohtu poolt ning tähtajata, vabanemine oli võimalik paranemise korral parandusasutuse korraldusel. Vastutusliku valve kestust ei olnud seaduses määratud, kuid eelduslikult pidi see kestma alaealise 18-aastaseks saamiseni.²³

Eelnõu järgi jagati alaealised vastutuse alusel kaheks: alaealised 12-17 eluaastani ning alaealised 17-20 eluaastani.²⁴ KrS § 55 alusel mõisteti esimesse gruppi kuuluvad alaealised, kui süütegu oli neile süüks arvatud, surmanuhtluse või tähtajata sunnitöö asemel vangimajja, kuid mitte üle kaheistkümnne aasta ning tähtaegse sunnitöö asemel vangimajja mitte üle kaheksa aasta. Mõlemal juhul sai kohus kohaldada ka paigutamist parandusasutusse, kui ta selle otstarbekohasema leidis olevat, kuid seejuures oli oluline, et süütegu ei olnud toime pandud kuritegevusega harjumuse või selle tegevuse äriajamiseks muutumise tõttu. Vangimaja asemel parandusasutusse paigutamise korral oli kohtu otsusel võimalik 12-17-aastane alaealine anda ka vastutusliku valve alla, kuid süüteo toimepanemisel kuritegevusega harjumuse või selle tegevuse äriajamiseks muutumise tõttu paigutati ta üldistel alustel vangimajja. Aresti või rahatrahvi määramise asemel järgnes manitsemine kohtu poolt või vastutusliku valve alla andmine ning kuritegevusega harjumuse või äriajamiseks muutumise tuvastamisel paigutati alaealine parandusasutusse.²⁵ Teise gruppi kuuluvate alaealiste puhul asendati surmanuhtlus tähtajata sunnitööga ning tähtajata sunnitöö viieteistkümnne aastase sunnitööga. Tähtaegse sunnitöö ja vanglakaristuse tähtaegu lühendati aga ühe kolmandiku võrra.²⁶

Esimesel iseseisvusajal ei tekkinud iseseisvat alaealiste karistusõigust, kuigi sanktsioonisüsteem ja karistuse mõistmine püüdsid arvestada alaealise eripära. Alaealiste puhul kohaldati kriminaalõiguses kahte süsteemi: hoolekandesüsteem ning alaealiste kohtlemine üldise karistusõiguse raames. Hoolekande- ja abikoolide süsteem toimis suhteliselt hästi ning arutati ka noortekohtute sisseseadmist, kuid tulemusteni ei jõutud.²⁷

²³ Saarmann, K., Matto. K. Kriminaalseadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn 1937, lk 7, 48-49.

²⁴ Ambach, G., lk 156.

²⁵ Saarmann, K., Matto. K., lk 47.

²⁶ Ambach, G., lk 156.

²⁷ Ginter, Sootak 2019, lk 206.

2. ALAEALISTE KRIMINAALVASTUTUS NÕUKOGUDE OKUPATSIOONI AJAL

Pärast II maailmasõda pandi nõukogude võimu poolt Eestis kehtima Vene NFSV 1926.a kriminaalkoodeks²⁸ ning kriminaalkohtulikule vastutusele kõigi karistusvahendite

²⁸ Ginter, Sootak 2019, lk 206.

kohaldamisega kuulusid ka 12-aastaseks saanud alaealised, kes on süüdi varguses, vägivallateos, kehavigastuse tekitamises, tapmises või tapmiskatses.²⁹ Nimetatud koodeks ei tundnud kriminaalkaristuse mõistet, vaid rääkis üksnes sotsiaalse kaitse vahendist, mida kohaldati eri- ja üldpreventiivsel eesmärgil.³⁰ NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu 15. juuni 1943.a määrusega pandi alus alaealiste kasvatuskolooniate asutamisele, kuhu võis suunata vähemohtlikke kuritegusid ja üleastumisi toimepannud 11-16-aastaseid alaealisi. Selle määruse ellurakendamiseks andis NSV Liidu kohturahvakomissar 19. juulil 1943.a käskkirja nr 50 „Võitluse tugevdamisest huligaansuse ja alaealiste kuritegevuse vastu“, milles tehti ettepanek karistada kuritahtlikus huligaansuses, riisumises ja teistes tõsistes kuritegudes süüdiolavaid alaealisi seaduses ettenähtud rangete karistustega. Pisihuligaansuste ja -varguste ning teiste vähemohtlike kuritegude puhul sai kohus otsustada kuni 16-aastaste alaealiste kriminaalvastutusele võtmise otstarbekuse üle. Kriminaalkaristuse kohaldamata jätmisel võis kohus anda alaealise vanemate või hooldajate järelevalve alla ning vajaduse korral suunata alaealiste kasvatusliku töö kolooniasse. NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste kehtestamisega 1958.a tõsteti alaealiste kriminaalvastutuse iga ning ahenes alaealiste suhtes kohaldatavate kriminaalkaristuste sfäär. Kasvatusliku mõjutamise vahendite rakendamise võimalused seejuures laienesid.³¹

1961.a kehtestati Eesti NSV kriminaalkoodeks (ENSV KrK). Kuigi materiaal- ja menetlusõigus nägid alaealiste suhtes ette mõned erisused, jäid nad siiski üldise karistusõiguse toime alla.³² ENSV kriminaalkoodeksi kohaselt algas kriminaalvastutuse iga 16 eluaastast, kuid teatud kuritegude eest kuulus kriminaalvastutusele ka neljateistkümne kuni kuueteistkümne aasta vanuselt kuriteo toime pannud isik. Sellisteks kuritegudeks olid:

- tapmine;
- kehavigastuse tahtlik tekitamine, mis põhjustas terviserikke;
- vägistamine;
- röövimine;
- avalik vargus;
- salajane vargus;
- kuritahtlik huligaansus;

²⁹ Saarsoo 1990, lk 58.

³⁰ Sootak 1994, lk 123.

³¹ Saarsoo 1990, lk 58-59.

³² Ginter, Sootak 2019, lk 206.

- riigi, ühiskonna või kodaniku isikliku vara tahtlik hävitamine või rikkumine, mis põhjustas raske tagajärje;
- tahtlik tegevus, mis võis põhjustada rongiõnnetuse.³³

Alates ENSV kriminaalkodeksi kehtestamisest võis alaealise kriminaalvastutusest vabastada juba eeluurimise ajal kui ka kohtus ning kohaldada tema suhtes kasvatuslikke mõjutusvahendeid või anda asi üle alaealiste komisjonile.³⁴ ENSV KrK § 61 sätestas, et kohus saab kasvatusliku iseloomuga sunnivahendina alaealise suhtes kohaldada paigutamist kasvatuskoolooniasse, laste ja noorte erilisse kasvatusasutusse või laste ja noorte erilisse ravi- ja kasvatusasutusse. ENSV KrK §-s 61 nimetatud sunnivahendeid kohaldas üksnes kohus. Neid sai kohaldada selliste kuritegude puhul, mille ühiskonnaohtlikkus ei olnud suur ning teiseks eelduseks oli alaealise parandatavus kriminaalkaristust kohaldamata. Kasvatusliku iseloomuga sunnivahendite kohaldamisel pidi kohus arvestama ka süüdlase isiksust, toimepandud kuriteo ühiskonnaohtlikku iseloomu ja astet, kuriteo toimepanemise asjaolusid ning alaealise ravimise vajadust. Kuigi kohtutelt nõuti igal konkreetsel juhul kasvatusliku iseloomuga sunnivahendite rakendamise kaalumist, siis tehti seda väga harva. 1964.a rakendati neid vähem kui ühe protsendi kriminaalvastutusele võetud alaealiste suhtes.³⁵ Kui alaealise parandamine oli võimalik sunnivahendit kohaldamata, siis võis kohus või selleks õigustatud muu organ kohaldada tema suhtes ühiskondliku, pedagoogilise või perekondliku mõjutamise vahendeid või anda alaealise arstliku järelevalve alla (ENSV KrK § 61 lg 4). Kohaldades alaealise suhtes kasvatusliku iseloomuga sunnivahendeid või eelpool nimetatud pedagoogilise või perekondliku mõjutamise vahendeid, tegi kohus alaealise suhtes siiski süüdimõistva otsuse, kuid ei mõistnud seejuures karistust.³⁶

Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi 7. veebruari 1962.a seadlusega kinnitati „Eesti NSV alaealiste asjade komisjoni põhimäärus“, millega kuulusid komisjoni pädevusse ka alaealiste poolt neljateistkümne kuni kaheksateistkümne aasta vanuses toimepandud kuriteod.³⁷ Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeksi § 8 kohaselt võis keelduda alaealise suhtes kriminaalasja algatamisest või lõpetada kriminaalasja menetluse seoses materjalide üleandmisega alaealiste asjade komisjonile. Materjalid võis alaealiste asjade komisjonile üle anda kohtu, prokuröri või uurija põhistatud määrusega. Viimase puhul oli oluline ka prokuröri nõusolek. Sama paragrahvi

³³ Eesti NSV kriminaalkodeks – ÜT I 1961, 54. Arvutivõrgus: <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:271718>.

³⁴ Ginter, Sootak 2019, lk 206.

³⁵ Saarsoo, H. Alaealised kasvatuslikud mõjutusvahendid. – *Juridica* 1995/10, lk 428-429.

³⁶ Eesti NSV kriminaalprotsessi koodeks – ÜT I 1961, 54. Arvutivõrgus: <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:271718>.

³⁷ Saarsoo 1990, lk 59.

alusel ei olnud kriminaalasja algatamisest keeldumine või selle lõpetamine lubatud, kui sellele vaidles vastu alaealine või tema seaduslik esindaja. Alaealiste komisjon arutas õigusrikkumise küsimust oma istungil ning vajadusel kasutas põhimäärusest tulenevat õigust paigutada kriminaalvastutusest vabastatud alaealine erikasvatusasutusse. Erikasvatusasutusse paigutamist kui raskeimat meetet kohaldati üksnes erandjuhtudel. Materjalide üleandmine alaealiste asjade komisjonile muutus reegliks ning 1963.a kohaldati seda võimalust 69% kuriteo sooritanud alaealise suhtes. Ainult üks kolmest alaealisest anti süüküsimuse lahendamiseks kohtu alla ning ülejäänud juhtudel otsustati see juba kohtueelsel uurimisel või enne kriminaalasja algatamist.³⁸ Sellises lähenemises avaldus vastuolu süütuse presumptsiooniga, kuid seejuures välditi alaealise kergekäelist kohtu alla andmist. Õigusriiklikult oli aga taunitav, kui ühiskondlikel alustel tegutsev komisjon otsustas alaealise suhtes sisuliselt vabadusekaotusliku sanktsiooni kohaldamise.³⁹

Põhimääruse korduv muutmine ja täiendamine tingis komisjoni pädevuse ja töökoormuse pidevat suurenemist, millest tulenevalt pidi alaealise käitumise arutamisel piirduma 5-10 minutiga. Sellest tulenevalt ei saanud kuritegusid toimepannud alaealistele nende küsimuse arutamisel pühendada vajalikku tähelepanu ning arutelu jäi sageli pinnapealseks ja formaalseks. See omakorda raskendas alaealise suhtes õige mõjutusvahendi valikut.⁴⁰ Kriminaalasjad, milles tõusetus kasvatusliku iseloomuga sunnivahendi kohaldamise küsimus, kohtusse ei jõudnudki ning mõjutusvahendi kohaldamine otsustati alaealiste asjade komisjonis. Seejuures alaealiste kuritegevus ei vähenenud, vaid kasvas ning aastatel 1986-1990 oli see tõusnud juba 21 protsendini.⁴¹ Eeltoodu tõi kaasa alaealiste asjade komisjoni reorganiseerimise vajaduse, võttes nende pädevusest alaealiste kuritegevuse arutamise.⁴²

3. ALAEALISTE KRIMINAALVASTUTUS TAASISESEISVUNUD RIIGIS

³⁸ Saarsoo 1995, lk 428-429.

³⁹ Ginter, Sootak 1998, lk 181-186.

⁴⁰ Saarsoo 1990, lk 60.

⁴¹ Saarsoo 1995, lk 428-429.

⁴² Saarsoo 1990, lk 60.

7. mail 1992.a võeti ENSV kriminaalkoodeksi asemel vastu Eesti Vabariigi kriminaalkoodeksi (KrK) uus redaktsioon.⁴³ Sellega tunnistati kehtetuks sätted, mis käsitlesid alaealise kriminaalvastutusest vabastamist seoses materjalide üleandmisega alaealiste asjade komisjonile. Kasvatusliku iseloomuga mõjutusvahendite kohaldamise tingimuseks sai nõue, et tegemist oleks kolmanda astme kuriteoga. Võimalikuks mõistetavaks karistuseks nende kuritegude puhul võis olla arest või rahatrahv.⁴⁴ Nimetatud muudatused ei õigustanud end ning sellega ahendati ka mõjutusvahendite kohaldamise võimalusi. Valitsev kriminogeenne situatsioon tingis kriminaalseaduses uusi täiendusi ja muutusi ning akuutseks muutus ka kriminaalvastutuse ea alandamine. 1992.a muudatustega algas kriminaalvastutuse iga 15 eluaastast, kuid õiguskaitseasutustel tekkis üha sagedamini probleeme nooremate kui 15-aastastega, keda ei saanud vanuse tõttu kriminaalvastutusele võtta. Kriminaalvastutuse iga muudeti 10. veebruari 1994.a seadusega selliselt, et kriminaalvastutusele kuulusid ka 13-14-aastased alaealised, kes on toime pannud KrK § 10 lõikes 2 loetletud isiku- ja varavastaseid kuritegusid. See muudatus võimaldas ka kasvatusliku iseloomuga mõjutusvahendite kohaldamist sõltumata kuriteo raskusastmest.⁴⁵

Senised alaealiste asjade komisjonid olid oma tegevuse lõpetanud ning tekkis vajadus uue regulatsiooni järele.⁴⁶ Konkreetne töö alaealiste vastutust käsitleva seaduseelnõu väljatöötamiseks algas 1994.a ning 1995.a oli valminud juba uus kontseptsioon, sest eelmine lahendus lükati tagasi. Uus kontseptsioon nägi alaealiste õigusrikkumiste arutamiseks põhiorganina ette asjaomase komisjoni ning 1997.a lõpus otsustatigi, et kõiki alaealiste õigusrikkumiste asju hakkavad arutama maakondlikud alaealiste komisjonid. Komisjonid ei arutanud üksnes neid kriminaal- ja väärteoasju, mida lahendati üldkorras.⁴⁷ 28. jaanuaril 1998.a võeti vastu alaealiste mõjutusvahendite seadus, mis määras kindlaks isikute ringi, kelle suhtes oli võimalik mõjutusvahendeid kohaldada. See seadus kujutas üht osa terviklikust sanktsioonisüsteemist ning selle vastu võtmisega tehti täiendused ka kriminaalkoodeksisse ja kriminaalmenetluse koodeksisse.⁴⁸ Alaealiste mõjutusvahendite seadust kohaldati siis, kui kohus oli kriminaalasja menetluse lõpetanud ning andnud materjalid üle alaealiste komisjonile, kuid ka selliste alaealiste puhul, kes teo toimepanemise ajal ei olnud kriminaalvastutuse eas. Alaealise suhtes võis kohaldada üht või mitut järgmist mõjutusvahendit:

⁴³ Ginter, Sootak 2019, lk 206.

⁴⁴ Ginter, Sootak 1998, lk 181-186.

⁴⁵ Saarsoo 1995, lk 428-429.

⁴⁶ Ginter, Sootak 1998, lk 181-186.

⁴⁷ Ginter, Sootak 2019, lk 207.

⁴⁸ Ginter, Sootak 1998, lk 181-186.

- hoiatus;
- koolikorralduslikud mõjutusvahendid;
- vestlusele suunamine psühholoogi, narkoloogi, sotsiaaltöötaja või muu spetsialisti juurde;
- lepitamine;
- kohustus elada vanema, kasuvanema või eestkostja juures või lastekodus;
- üldkasulik töö;
- käendus;
- noorte- või sotsiaalprogrammides või ravikuurides osalemine;
- eri-õppekasvatuse suunamine.⁴⁹

6. juunil 2001.a võeti vastu uus karistusseadustik (KarS) ning see jõustus 1. septembril 2002.a. Kriminaalmenetluse seadustik (KrMS) võeti vastu 12. veebruaril 2003.a ning see jõustus 1. juulil 2004.a.⁵⁰ Karistusseadustiku⁵¹ kohaselt algas süüvõime 14 aasta vanuselt. Täpsemalt sätestas paragrahv 33, et isik on süüvõimeline, kui ta on teo toimepanemise ajal süüdiv ja vähemalt neljateistaastane. Karistusseadustiku jõustumise ajal olid paragrahvis 87 sätestatud järgmised alaealisele kohaldatavad mõjutusvahendid: hoiatus, allutamine käitumiskontrollile, noortekodusse paigutamine ning kasvatus eritingimusi vajavate õpilaste kooli paigutamine. Selline mõjutusvahendite kohaldamise võimalus oli kohtul üksnes alaealise piiratud süüvõime korral, muul juhul tuli alaealine süüdi tunnistada, kui prokurör oli ta kohtu alla andnud. Karistusseadustiku kohaselt oli alaealine küll süüvõimeline, kuid süüvõime on piiratud alaealise ebapiisava sotsialiseerituse tõttu.⁵² KarS § 87 lõikes 1 sätestatu kohaselt võis kohus küll 14-18-aastase isiku karistusest vabastada ja mõjutusvahendeid kohaldada, kuid seejuures pidi arvestama 14-18-aastase isiku kõlbelise ja vaimse arengu taset ning võimet oma teo keelatuses aru saada või oma käitumist vastavalt sellele arusaamisele juhtida.

Alaealise suhtes kriminaalmenetluse lõpetamise võimalused olid ette nähtud ka kriminaalmenetluse seadustikus. Täpsemalt sätestas KrMS⁵³ § 201 lõige 2, et prokuratuur võis kriminaalmenetluse oma määrusega lõpetada ja saata kriminaaltoimiku alaealiste komisjonile, kui kuriteo sooritanud 14-18-aastast alaealist oli võimalik mõjutada karistust või KarS §-s 87 ettenähtud mõjutusvahendeid kohaldamata. Alaealiste mõjutusvahendite seaduses sätestatud

⁴⁹ Alaealiste mõjutusvahendite seadus - RT I 1998, 17, 264.

⁵⁰ Ginter, Sootak 2019, lk 208.

⁵¹ RT I 2002, 86, 504.

⁵² Ginter, Sootak 2019, lk 208.

⁵³ RT I 2003, 27, 166.

eri-õppekasvatusasutusse suunamiseks pidi alaealiste komisjon kriminaalmenetluse seadustiku järgi loa saama aga kohtult. Seejuures ei tuvastanud kohus alaealise süüd ning menetlusest ei võtnud osa ei prokurör ega kaitsja.⁵⁴

⁵⁴ Ginter, Sootak 2019, lk 208.

4. ALAEALISTE KARISTUSÕIGUSE REFORM

2018.a jõustunud muudatused alaealiste toime pandud süütegude uurimises ja lahendamises panid alaealiste mõjutamiseks olulisema vastutuse menetlejale ja kohalikule omavalitsusele. Muudatuste eesmärk oli kiirendada ja tõhustada alaealistega seotud kuritegude uurimist ning seejuures laiendati ka võimalusi õigusrikkumisele reageerimiseks, kohustades prokuröri koostöös kohaliku omavalitsusega reageerida esmalt kasvatusliku või sotsiaalsüsteemi meetmetega.⁵⁵ Alaealise suhtes rakendavate meetmete valik peab lähtuma eelkõige alaealise isikust ning vähem teost, vastama eale ja arengutasemele, toetama rehabilitatsiooni eesmärki ning vältima reeglina karistuslikku sekkumist. Meetmed peaksid olema suunatud tekitama arusaama toimepandud teost ja selle tagajärgedest ning toetama võimetekohast vastutuse võtmist kannatanu ees.⁵⁶

Reformi üheks olulisemaks sammuks oli nõukogude karistusõiguse ajast pärinevate alaealiste komisjonide likvideerimine. Prokuratuur sai seejuures laiema valiku meetmeid, mida kasutada alaealise suhtes kriminaalmenetluse lõpetamiseks.⁵⁷ Hetkel kehtiv KrMS⁵⁸ § 201 lg 2 annab prokuratuurile võimaluse mõjutada kuriteo toimepannud neljateist-, kuid alla kaheksateistaastast isikut karistust või mõjutusvahendit kohaldamata. Seejuures lõpetab prokuratuur kriminaalmenetluse, hoiatab isikut ning vajaduse korral kohaldab järgmisi kohustusi:

- 10-60 tundi üldkasulikku tööd;
- kuriteoga tekitatud kahju hüvitamine või heastamine;
- sotsiaalprogramm;
- sõltuvus- või muu ravi;
- vahendusteenus;
- muu asjakohane kohustus.

Kui prokuratuuri määratavad kohustused ei ole alaealise mõjutamiseks piisavad, siis saadetakse kriminaalasi kohtusse ning kohus määrab alaealisele sobiliku mõjutusvahendi. Kohtu poolt mõjutusvahendi kohaldamisega tunnistatakse alaealine kuriteos süüdi, kuid

⁵⁵ Pärn, M. Alaealiste õigusrikkujate erikohtlemine. Prokuratuuri aastaraamat 2018.

⁵⁶ Alaealistele spetsialiseerunud prokuröride kokkulepe. Narva-Jõesuu 2018, lk 1.

⁵⁷ Ginter, Sootak 2019, lk 209.

⁵⁸ RT I, 21.06.2024, 34.

karistusregistrisse toimepandud kuriteo ja mõjutusvahendi kohta märget ei tehta.⁵⁹ Hetkel kehtiv KarS⁶⁰ § 87 lg 1 võimaldab kohtul vähemalt neljateist, kuid alla kaheksateistaastaselt kuriteo toimepannud isikule, kelle kõlbelise ja vaimse arengu tase ning võime oma teo keelatusel aru saada või oma käitumist vastavalt sellele arusaamisele juhtida on piiratud, kohaldada järgmisi mõjutusvahendeid:

- hoiatus;
- sotsiaalprogramm;
- kuriteoga tekitatud kahju hüvitamine või heastamine;
- sõltuvus- või muu ravi;
- vahendusteenus;
- allutamine käitumiskontrollile;
- 5-60 tundi üldkasulikku tööd;
- liikumisvabaduse piirang, vajaduse korral koos allutamise ja elektroonilisele järelevalvele;
- kinnisesse lasteasutusse paigutamine;
- muu asjakohane isiku poolt vabatahtlikult võetav kohustus.

Asjakohase mõjutusvahendi või karistusalternatiivi valimisel ning alaealise heaolu tagamiseks ja huvide kaitseks teeb prokuratuur võrgustikutöö raames aktiivset koostööd lastekaitseametnikega ja teiste spetsialistidega ning keerukamate juhtumite korral kutsutakse kokku ümarlaud.⁶¹ Kuivõrd prokuratuuri eesmärk on kaitsta kannatanut ning tagada õigusrikkujate õiglane ja mõjus kohtlemine, siis ei ole välistatud, et teo tõsidusest tulenevalt peab alaealine oma tegude eest vastutama siiski ka vangistusega.⁶²

⁵⁹ Pärn, 2018.

⁶⁰ RT I, 04.07.2024, 25.

⁶¹ Alaealistele spetsialiseerunud prokuröride kokkulepe, lk 1, 4.

⁶² Pärn, 2018.

KOKKUVÕTE

Alaealiste eriline kriminaalõiguslik kohtlemine väljendub nende erilises kohtlemises võrreldes täisealiste isikutega. Ühe aspektina on märgatav kriminaalvastutuse iga ning teise asjaoluna kuriteo eest mõistetav karistus või mõjutusvahend. Alaealiste eriline kohtlemine on kujunenud aja jooksul, sätestades seadustes normid, mis püüavad arvestada alaealise eripäraga. Kindlasti ei saa alaealiste erilisest kriminaalõiguslikust kohtlemisest rääkida iseseisvumise ajal, kui riigis kehtis veel nuhtlusseadustik, mille kohaselt kriminaalvastutuse iga algas 10 eluaastast. Sel perioodil lahendati alaealiste kriminaalvastutuse küsimused üldise karistusõiguse alusel ning erisusi ei olnud ette nähtud. Eesti Vabariigi kriminaalseadustiku vastu võtmisega tõsteti kriminaalvastutuse iga 12 eluaastale. Alaealisi koheldi endiselt ka üldise karistusõiguse raames, kuid põhikaristuste kõrval oli võimalik rakendada ka kindlustusvahendeid nagu suunamine parandusasutusse või vastutusliku valve alla. Nõukogude perioodil tõsteti kriminaalvastutuse iga ning laienesid ka kasvatusliku mõjutamise vahendite rakendamise võimalused. ENSV kriminaalkoodeksi järgi algas kriminaalvastutuse iga 16 eluaastast, kuid teatud kuritegude puhul juba 14 eluaastast. Alaealine oli võimalik kriminaalvastutusest vabastada juba eeluurimise ajal, andes materjalid üle alaealiste komisjonile. Kasvatusliku iseloomuga sunnivahenditena oli kohtu poolt võimalik kohaldada paigutamist kasvatuskoolooniasse, laste ja noorte erilisse kasvatusasutusse või laste ja noorte erilisse ravi- ja kasvatusasutusse. Kui alaealise parandamine oli võimalik sunnivahendit kohaldamata, siis võis tema suhtes kohaldada ka ühiskondliku, pedagoogilise või perekondliku mõjutamise vahendeid või anda ta arstliku järelevalve alla. Taasiseseisvunud Eesti Vabariigis kehtestatud kriminaalkoodeksi uue redaktsiooni järgi algas kriminaalvastutuse iga 15 eluaastast ning ahenesid võimalused kasvatusliku iseloomuga mõjutusvahendite kohaldamiseks. 1994. aasta seadusemuudatustega kuulusid kriminaalvastutusele ka 13-14-aastased alaealised ning laienesid ka võimalused kasvatusliku iseloomuga mõjutusvahendite kohaldamiseks. Senised alaealiste asjade komisjonid olid oma tegevuse lõpetanud, kuid 1998. aastal võeti vastu alaealiste mõjutusvahendite seadus ning loodi maakondlikud alaealiste komisjonid, kes hakkasid arutama ka alaealiste õigusrikkumisi. Uue karistusseadustiku vastu võtmisega algas kriminaalvastutus 14 eluaastast ning selle kohaselt oli võimalik alaealine karistusest vabastada ja kohaldada tema suhtes mõjutusvahendit. Uue kriminaalmenetluse seadustiku kohaselt võis alaealise suhtes kriminaalmenetluse lõpetada ka prokuratuur ning saata materjalid alaealiste komisjonile. Alaealiste karistusõiguse reform andis aga 2018. aastal jõustunud muudatustega prokuratuurile suuremad võimalused alaealiste mõjutamiseks ja kohustuste määramiseks.

KASUTATUD KIRJANDUS

1. Alaealistele spetsialiseerunud prokuröride kokkulepe. Narva-Jõesuu 2018, lk 1-5.
2. Ambach, G. Eesti kriminaalõiguse arenguteed. Kolmveerand sajandit esimese kriminaalseadustiku vastuvõtmisest. – Juridica 2004/3, lk 151-160.
3. Ginter, J., Sootak, J. Alaealiste karistusõiguse reform Eestis: materiaalõigus, menetlus ja sotsiaaltöö. – Juridica 2019/3, lk 205-212.
4. Ginter, J., Sootak, J. Alaealiste kriminaalõigus – lõpuks ka Eesti variant. – Juridica 1998/4, lk 181-186.
5. Kivistik, O. Kohtuniku ees seisab kaks jumalat, kaks õigust ja kibe tarvidus ühte kui teist ehk mõlemaid korraga teenida. – Juridica 2012/3, lk 169-175.
6. Nigola, K. Karistuse individualiseerimisest (NSV Liidu Ülemkohtu ja Eesti Vabariigi Ülemkohtu avaldatud kohtupraktika põhjal). - Tartu Ülikooli toimetised. Kriminaaljuristika küsimusi. Õigusteaduslikke töid. Tartu 1990, lk 36-48.
7. Pärn, M. Alaealiste õigusrikkujate erikohtlemine. Prokuratuuri aastaraamat 2018.
8. Saarmann, K., Matto, K. Kriminaalseadustik. Kommenteeritud väljaanne. Tallinn 1937.
9. Saarsoo, H. Alaealiste asjade komisjonist alaealiste kohtuni. – Tartu Ülikooli toimetised. Kriminaaljuristika küsimusi. Õigusteaduslikke töid. Tartu 1990, lk 58-64.
10. Saarsoo, H. Alaealise kasvatuslikud mõjutusvahendid. – Juridica 1995/10, lk 428-429.
11. Sootak, J. Mis on Eesti kriminaalõigus? – Tartu Ülikooli toimetised. Kriminaaljuristika küsimusi. Õigusteaduslikke töid. Tartu 1990, lk 3-9.
12. Sootak, J. Veretasust kriminaalteraapiani. Peatükke kriminaalõiguse ajaloost. Tartu 1994.
13. Tammela, M-L. Unistus Eesti Sahhalinist: karistusseadustiku reform, sunnitöö ja Kesselaiu saar 1920. aastate debattides. – Tuna 2021/1, lk 37-53.

ÕIGUSAKTID

14. Alaealiste mõjutusvahendite seadus - RT I 1998, 17, 264.
15. Eesti NSV kriminaalkodeks – ÜT I 1961, 54. Arvutivõrgus: <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:271718>.
16. Eesti NSV kriminaalprotsessi kodeks – ÜT I 1961, 54. Arvutivõrgus: <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:271718>.
17. Karistusseadustik - RT I 2002, 86, 504; RT I, 04.07.2024, 25.
18. Kriminaalmenetluse seadustik - RT I 2003, 27, 166; RT I, 21.06.2024, 34.